

Visn. Lviv. Univ., Ser. Zhurn. 2025: 57; 18–30 • DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2025.57.13286>

УДК 007:304:070(477)

ЕЗОПОВА МОВА ЖУРНАЛЬНОЇ ПРЕСИ УРСР (НА ПРИКЛАДІ ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИХ ВИДАНЬ 1960-1980 рр.)

Юрій Колісник

*Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, 04053, Київ, Україна*

e-mail: y.kolisnyk@kubg.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-6200-6091>

У статті на матеріалах літературно-мистецьких журналів УРСР («Київ», «Дніпро», «Вітчизна», «Жовтень» (1960–1980 рр.)) проаналізовано феномен езопової мови як засобу прихованої комунікації в умовах радянського тоталітаризму. Вона уможлиблювала висловлення «позацензурних» міркувань, сприяла розвитку критичного мислення й збереження національної самобутності. У публікації зосереджено увагу на мовних методах, які використовували літератори для обходу цензури, й на важливості вивчення інакомовлення як комунікативного явища.

Ключові слова: радянська журнальна преса, радянська цензура, езопова мова, прихований сенс, символіка змісту, інакомовлення.

Постановка проблеми.

Важливим аспектом дослідження історії журналістики є вивчення обставин діяльності та ідеологічних позицій митців (журналістів, письменників, художників, акторів) в умовах тоталітарного правління. За висловлювання незалежних міркувань, відступ від комуністичної ідеології виганяли з партії, звільняли з посад, репресували. Не всім творчим особистостям вдавалося уціліти... Діалектична суперечливість творчої людини в умовах державного насильства характерна для різних режимів – радянського тоталітаризму, італійського фашизму, німецького нацизму, китайського маоїзму тощо.

В умовах радянської дійсності були митці, які намагалися не переступити меж духовної нищості. Хоча вони вимушено славили владу, цитували Леніна, однак у своїй творчості намагалися апелювати до української культури, історії, народних традицій, обстоювали демократичні цінності. Важливим засобом донесення духовних основ було уживання *езопової мови*, вкладення сенсу «поміж рядків», передача інформації через підтекст, завуальовані натяки, метафори, історичні аналогії. Це давало можливість не наражатися на відкритий конфлікт із комуністичною владою.

Але були й митці, які «ламалися» під тиском, пристосовувалися до системи, беззастережно прославляли КППР, паплюжили релігію та національні цінності, час-

то під впливом психологічного пресингу та фізичних розправ. Були й такі, які писали «в шухляду», відкладаючи гострі твори до кращих часів. Були й ті, що йшли в андеграунд, вступали в конфлікт із системою, зазнавали переслідувань, репресій. Інколи їхні твори з'являлися в самвидаві.

В умовах подвійних стандартів, фальшивості й дворушництва літературні таланти активізовували літературний процес. Через компроміси й протестні виступи митці намагалися вплинути на ціннісні орієнтації громадян – доносили правду про минувшину, висвітлювали стан української культури, духовності, сприяли пробудженню національної свідомості. Дехто з них став першопрохідцем національно-культурного відродження, ініціатором ідеї українського державництва.

Актуальність дослідження зумовлена потребою вивчення езопової мови як засобу прихованої комунікації в умовах ідеологічного контролю й цензури. Глибокий аналіз мовних засобів, завдяки яким митці в комуністичні часи доносили заборонені сенси та обходили цензурні обмеження, сприятиме зростанню досвіду сучасних літераторів і журналістів у боротьбі за правду та вдосконаленню засобів протидії новим інформаційним загрозам.

Мета статті – здійснити різноаспектний аналіз *езопової мови* журнальної преси УРСР як методу донесення забороненої інформації, котра сприяла актуалізації соціально-політичних питань, прихованому спротиву й збереженню української самобутності в умовах тоталітаризму.

Це передбачає вирішення таких *завдань*:

Визначення ідейних засад формування езопової мови в умовах радянської цензури; аналіз мовних засобів, якими послуговувалися автори в літературно-мистецьких журналах УРСР для прихованої передачі заборонених смислів; окреслення ролі езопової мови як методу комунікації в умовах репресивних режимів та її значення в протидії сучасним інформаційним загрозам.

Теоретичне підґрунтя.

Поняття езопової мови пов'язане з творчістю давньогрецького байкаря Езопа з 4 сторіччя до н.е. Езоповою мовою у своїй творчості часто послуговувалися Тарас Шевченко, Іван Франко, Леонід Глібов, Леся Українка, Микола Куліш та інші літератори. Значного поширення вона набула в умовах радянського тоталітаризму, коли письменники намагалися донести правду всупереч цензурним обмеженням. В основу нашого дослідження взято праці, які розглядають езопову мову як засіб латентної комунікації задля обходу цензурних обмежень. Концептуальні засади езопової мови в умовах політичної диктатури аналізували у своїх наукових працях польський літературознавець Ян Блонський¹, який досліджував інакомовлення в європейських літературах, а також американський редактор, науковець Річард Р. Террі², італійський історик літератури Гвідо Бонсардо³, американська письменниця Сара Парецькі⁴, які вивчали підтексти в дисидентських творах.

¹ Błoński, J. (2004), *Kartografowie dziwnych podróży : wypisy z polskiej krytyki literackiej XX wieku*. Universitas, Kraków, 618 s.

² Terry, R. (2006), *The Literature of Subversion : The Art of Satire*. Palgrave Macmillan, New York, 304 p.

³ Bonsardo, G. (1997), *Censorship and Literature in Fascist Italy*, The University of Wisconsin Press, Madison, WI, 332 p.

⁴ Paretsky, S. (1997), *Writing in an Age of Silence*, Viking Penguin, New York, 192 p.

До вивчення проблематики долучилися й українські науковці. Оксана Пахльовська⁵ та Ірина Приліпко⁶ аналізують інакомовлення національно-культурного спротиву тоталітаризму в українській літературі й мистецтві. Політолог Олександр Мотиль⁷ акцентує увагу на зв'язку між тоталітарними репресіями і розвитком форм езопової мови. Літературні критики Володимир Панченко⁸ та Марія Фока⁹ у дослідженнях інакомовлення зосереджують увагу на стилістичних методах, із використанням яких радянським літераторам вдавалося обійти тогочасну цензуру. У контексті пропонованих досліджень езопова мова є засобом опору в умовах обмеження свободи слова.

Методологічна основа дослідження.

Об'єктом дослідження є езопова мова як феномен літературно-мистецької журналістики УРСР у контексті радянської цензурної політики та інформаційного контролю.

Щоб досягти поставленої мети, застосовано міждисциплінарний підхід, що поєднує засоби лінгвістичного аналізу та історичного дослідження. Використано *описовий метод* для аналізу змісту та мовних особливостей публікацій у літературно-мистецьких журналах; завдяки *порівняльно-історичному* методу вдалося відстежити спадковість цензурних практик минулого й сьогодення; *системний* аналіз допоміг виявити мовні конструкції, які використовували автори для обходу цензури. Застосування методу *узагальнення* дало змогу дійти об'єктивних висновків про роль езопової мови в комунікуванні, її важливості в протидії ідеологічним обмеженням.

Виклад основного матеріалу.

Дослідження історії журналістики в умовах тоталітаризму годі уявити без аналізу творчості митців, які, попри цензурні утиски, намагалися донести правду до читачів. Їхня винахідливість часто проявлялася в умінні використовувати інакомовлення як метод прихованого комунікування. Вони практикували поєднання офіційного дискурсу з елементами інакомовлення, створюючи багатопланові тексти. Прикладом такої винахідливості є творчість Дмитра Павличка, який хоч і писав оди «великому Іллічу», але одним із перших, відчувши цензурні послаблення, ідеологічно переорієнтувався. 1958 року вийшла його поетична збірка «Правда кличе!». Незважаючи на тематичний розділ «Ленін іде», вірші проти націоналістів і червону палітурку книги, в ній відчутний рішучий осуд тоталітаризму й культу особи. У вірші зі символічною назвою «Коли умер кривавий Торквемада» автор відтворює атмосферу суспільного страху. В образі іспанської інквізиції доби середньовіччя поет викриває тоталітарну практику СРСР. Через надто прозорий натяк на сталінську тиранію Д. Павличко потрапив у немилість до влади. Дорікали автору також за

⁵ Пахльовська, О. (2007), *Ave, Europa! Культура, українська політика, цивілізаційний вибір*, Факт, Київ, 420 с.

⁶ Приліпко, І. (2009), Ремінісценції та аллюзії у творах Валерія Шевчука, *Слово і Час*, ч. 7, с. 33–37.

⁷ Motyl, A. (1980), *The Turn to the Right: The Ideological Origins and Development of Ukrainian Nationalism, 1919–1929*, Columbia University Press, New York, 256 p.

⁸ Панченко, В. (2013), *Літературний портрет у просторі доби*, Академія, Київ, 392 с.

⁹ Foka, M. (2017), Subtext of a literary work and methods of its analysis. *Development and modernization of philological sciences : experience of Poland and prospects of Ukraine*, Baltija Publishing, Lublin, p. 396–414.

крамольні твори «Ти зрікся мови рідної», «О рідне слово, що без тебе я?!» та інші, які суперечили офіційній мовній політиці¹⁰.

Підтексти й аналогії використовував Роман Іваничук у романі «Мальви», опублікованому в 4-5 числах журналу «Вітчизна» 1968 року. Цей твір розкриває трагедію українства часів Руїни (другої пол. XVII ст.), коли козацька держава опинилася на межі виживання між двома імперіями. Невдовзі після опублікування твір потрапив під заборону через розбіжність з офіційно радянським трактуванням історії. Автор завуальовано викриває колоніальну політику, закликає оберегати українську самобутність, що робило твір небезпечним для радянської влади.

Основною причиною заборон став національний дух роману. Іваничук езоповою мовою показує трагедію українців, яких змушують зректися національного коріння, натомість прищеплюють їм імперські цінності. Влада вбачала в романі посягання автора на єдність «радянського народу». Антиколоніальний зміст твору, критику імперської експансії вбачаємо у словах персонажа Меддаха Омара про політику Османської імперії: «Чого повзеш ти на чужі землі, не розоравши своєї, чому не нагодуєш власним багатством рідних дітей, а примушуєш їх голодними ризикати по не своїх полях і дарма проливати сусідську кров?»¹¹. Ці твердження своїм підтекстом руйнують сакральність російсько-імперської «визвольні місії».

Наступними фразами М. Омара Роман Іваничук викриває більшовицьку політику, засуджує тоталітаризм: «О, страшне в тебе покликання! Тебе одурили марнославні і властолюбні вожді твої, і ти, облудно взявши божу науку за зброю, залив сльозами, кров'ю і ненавистю до себе півсвіту»¹².

Дуже небезпечна для панівного режиму метафора роману – образ загарбника-скупаря: «Сидиш, як божевільний скупар серед скарбів, загарбаних у чужих коморах, хліб, відібраний з голодних ротів, не йде тобі в горло...»¹³. Це прозорий натяк на економічну узурпацію України й нагадування про Голодомор.

Потрапив під контроль держбезпеки і поет Василь Стус, опублікувавши за часів «смути» на сторінках «Жовтня» (1968, Ч. 9) статтю про німецького антифашиста Бертольда Брехта «Гнівний поет доби». Вражає, що назва публікації тотожна єству самого В. Стуса, котрий, як і драматург Брехт, намагався пробудити свій народ від летаргічного сну, підняти його на боротьбу проти злочинної системи.

Висвітлюючи громадянську позицію Б. Брехта, його демонстративне несприйняття фашистської ідеології, В. Стус алегорично розкриває суть тиранії – не лише фашизму, але й радянського тоталітаризму: «...країною править найгірший із можливих правителів – жах. Затурканий учитель від ляку не може склепити очей. Стара жінка боїться назвати зігрікле борошно з крамниці поганим. Гіркі думи сушать голови батькам – чи не передадуть діти їхніх домашніх розмов «туди, де треба»¹⁴. Брехт, – зазначає Стус, – переконаний, що рано чи пізно третій рейх лусне від єдиного слова, вимовленого вголос. Щоб година розплати швидше настала, поет несе поневоленням

¹⁰ Колісник, Ю. (2008), *Формування суспільної свідомості журнальною періодикою УРСР (1950–1980 рр.)*. Чабаненко Ю. А., Черкаси, 290 с.

¹¹ Іваничук, Р. (1968), *Мальви, Вітчизна*, ч. 4, с. 80.

¹² Там само, с. 80.

¹³ Там само, с. 80.

¹⁴ Стус, В. (1968), *Гнівний поет доби, Жовтень*, ч. 9, с. 11.

слово Правди-Розуму: «Розповідаючи про неприкриті й таємні злочини гітлерівців, про концтабори й закриті процеси, вбивства з-за рогу й катування політ'язнів, він застерігає всіх підданих держави-концтабору, що ніхто із них не може стояти осторонь скоєних звірств – не тільки есесівців, а й тих, чиїми руками ті неподобства чинились (...) У цьому плані особливо характерним є вірш Б. Брехта «Пристосуванням». Він адресований тим, хто, не приймаючи геббельсівської брехні, вважав за можливе зберігати горду поставу незалежності. (...) Згодом на аукціоні совісті ціни починають стрімко падати: кількість духовно збанкрутілих швидко росте. Самого бажання брехати тепер стає замало, тепер цій брехні треба надавати високого артистизму, рафінованості, пристрасі! Усе закінчиться тим, – говорить В. Стус, – що цілком зносороженим індивідам згадають позавчорашню порядність і позбавлять скромного місця біля корита»¹⁵.

Партійні ідеологи впізнавали себе у цих образах, як і тоталітарну систему, схожу на описувану. Езопова мова уможливила опублікування Стуса в радянському журналі, але вона залишила також простір для розуміння прихованого сенсу.

Використання засобів інакомовлення для донесення прихованого змісту особливо актуалізувалося в часи хрущовської «відлиги». Авторський підтекст помічаємо, зокрема, в романі Михайла Стельмаха «Правда і кривда», опублікованому в журналі «Жовтень» (1961, ч. 3–6). Використовуючи засоби алегорії, сатири, символики, недововок М. Стельмах викриває абсурдність ідеологічних догм, соціальну несправедливість та репресивний характер політичної системи.

Радіо, яке постійно нав'язує громадянам комуністичну пропаганду, автор подає як безглузду машинерію: «без почуття гумору воно повчає та й повчає хліборобів: “Збиральна кампанія, – як учить товариш Сталін, – діло сезонне”»¹⁶. Такою заувагою український літератор висміює відірваність радянських гасел від народу, де влада повчає, як працювати, не зважаючи на природні умови й економічні обставини.

Зубожіння повоєнних сіл Михайло Стельмах змальовує через контраст між пропагованим і справжнім становищем громадян: «Отак Марко і зустрівся після довгої розлуки з селом, про яке геній людства писав, що на Україні воно схоже на писанку. І ось ця писанка зараз ледве окреслювалась у темряві безладно розкиданими купинами землянок і осиротілими, снігом завіяними печами»¹⁷. Образ «писанки», який би символізував розвиток сіл, Стельмах трансформує в моторошний символ руїни.

Чи не найбільше акцентовано тему нищення українського селянства голодом у романі «Чотири броди» Михайла Стельмаха, назва твору, до слова, символізує гіркий шлях українства в умовах радянсько-імперської дійсності. Автор розповідає про життя селян, їхні долі, зокрема про боротьбу за виживання в складних історичних умовах. Одна з провідних тем цього твору – трагедія Голодомору 1932-33 рр., яку Стельмах подає через опис примусового вилучення зерна у селянських господарствах. У творі є оповідь про те, як після збору врожаю хліборобам не лишили зерна навіть для виживання: «Настав лихий рік. Був сякий-такий урожай у цьому літі, та й не стало. Коли ж насилу-насилу план було виконано, судовець Прокіп Ступач нагри-

¹⁵ Стус, В. (1968), Гнівний поет доби, *Жовтень*, ч. 9, с. 11.

¹⁶ Стельмах, М. (1961), Правда і кривда (Марко Безсмертний), *Жовтень*, ч. 6, с. 44.

¹⁷ Стельмах, М. (1961), Правда і кривда (Марко Безсмертний), *Жовтень*, ч. 3, с. 78.

мав на хліборобів, що “м’якими культурами” діло не обійдеться, і звелів вивезти все жито і пшеницю, що залишились, на посів»¹⁸.

Хоча автор не зважується назвати голод штучним та не вказує на його ініціаторів, організаторів, він передає суть московської політики вилучення хліба, що спричинило загибель мільйонів українських селян. В умовах тоталітарної системи автор використовує розпливчасті вислови на кшталт «лихий рік» тощо. Як і в романі «Правда і кривда», де торкається масових репресій, він уникає прямого осуду влади.

Більшовицьку систему Михайло Стельмах змальовує вкрай абсурдною і жорстокою. На прикладі персонажів роману «Правда і кривда» він ілюструє, як радянський режим міг будь-кого легко перетворити на «ворога народу». Через внутрішній монолог головного героя Марка письменник порушує питання людської гідності й руйнівного впливу тоталітаризму: «Одні видіння відходять од нього, а натомість наближаються тіні тридцять сьомого року, він морщиться од самої згадки про одну з найтяжчих, як він у глибині душі вважав, людських трагедій: це коли невідомо ким виплоджена гадюка підозри проповзла між людьми і вчорашнього друга назвали ворогом, бійця – шпигуном, творця – запродавцем, а хлібороба – хлібогнітелем»¹⁹.

Михайло Стельмах осуджує панівний лад, де практика доносів і репресій руйнувала суспільні зв’язки, нагнітала страх, сіяла недовіру межи людьми. Автор вкладає ці характеристики в образ «гадюки підозри», котра розділяла суспільство, перетворювала чесних людей на «ворогів». Далі Стельмах відтворює атмосферу сталінського терору, коли «лиходійство щонаочі пакувало у тюрми ні в чому не повинних синів», а водночас показує, що навіть у найжаскіші часи були ті, хто не втрачав людяності. Алегоричними засобами М. Стельмах не лише передає внутрішній біль персонажів, а й осуджує людиноненависницьку систему, котра вкарбувала в його пам’ять «тіні тридцять сьомого року».

Як зауважив на сторінках журналу «Вітчизна» філолог-дисидент Іван Світличний, роман «Правда і кривда» викликав першу [в 60-х рр.] політичну дискусію в українському середовищі після погромів 1930-х років. Михайло Стельмах уперше «Прямо і відверто, без (...) словесного туману, пише і про сирітські драми, і про заведбаність чи й зовсім відсутність демократії в колгоспах, і про податкові утиски, і про найбільше зло нашого часу – бюрократію (...), про що інші говорять пошепки та з оглядками»²⁰. Використовуючи езопову мову, Стельмах осуджує радянський устрій – викриває несправедливість каральної системи, висміює бюрократію, змальовує тяжке життя народу.

Простежуємо езопову мову і в самого Івана Світличного. У червневому журналі «Вітчизна» за 1960 рік в публікації «Коли входиш у літературу... (в роздумах над першими збірками молодих поетів)» він подає непрямі натяки на радянську цензуру, заідеологізованість літератури й загальну атмосферу несвободи. І. Світличний зазначає, що у радянській системі література слугувала ідеологічною трибуною, з якої звучала лише політично вивірена політична думка. Світличний натякає на її фальшивість: «На мітингу він – трибун, у храмі літератури – апостол, і завжди – на

¹⁸ Стельмах, М. (1978), Чотири броди, *Дніпро*, ч. 8, с. 34.

¹⁹ Стельмах, М. (1961), Правда і кривда (Марко Безсмертний), *Жовтень*, ч. 6, с. 34.

²⁰ Світличний, І. (1961), Боги і наволоч (Рец. на кн.: М. Стельмах. Правда і кривда), *Вітчизна*, ч. 12, с. 160.

виду у всього народу»²¹. Звідси впливає роль радянського літератора, котрий мав бути «взірцем» і «речником партії».

Аналізуючи тексти початківців-літераторів, Світличний помічає, що революційна риторика радянської літератури поступово втрачає виразність і значущість, перетворюючись на ідеологічні кліше. Властиві соцреалізму поетичні конструкції, покликані передавати ентузіазм і велич революційних ідей, дедалі частіше набувають характеру політичних штампів. Як приклад він наводить рядки з вірша Володимира Лучука «Каменярь»:

*«І сталося: мільйонно на площі іде революціонер.
Знаменами вітер полоще, пробуджує кожний нерв»²².*

Формально цей уривок відповідає радянській поетиці, акцентуючи на масштабності й емоційності «революційних» подій. Проте, як слушно помічає Світличний, такі образи, повторюючись «вдесять і всотє», семантично виснажуються, втрачають сакрум. Те, що мало б викликати емоційне піднесення, спричинює протилежний ефект. Між рядками таких кліше прочитується данина радянській ідеології. Отже, Іван Світличний не лише засвідчує високий рівень ідеологічної заангажованості літератури, а й демонструє, як вона втрачає художню цінність, слугуючи політичним завданням.

Яскравим прикладом використання езопової мови для викриття негативних явищ радянської дійсності є роман Олесь Гончара «Собор». Письменник пропонує низку алегорій і натяків, які допомагають йому образно висловлюватися на діткливі теми. У романі, опублікованому у журналі «Вітчизна» (1968, ч. 1, с. 54.), бачимо приховану критику радянської дійсності, котру автор виражає через інакомовлення. Олесь Гончар уболіває за збереження культурно-духовної спадщини України, котру безжально нищить політична система. Руйнування собору символізує у творі втрату історичної пам'яті. Гончар яскраво це ілюструє словами: «Рідного батька за кар'єру проміняє, Собор отой розвалить, аби тільки на щабель вище піднятися»²³. Критика літератора спрямована на антигуманну систему, в якій бюрократичні бажання домінують над національною історією та культурою. О. Гончар, як і І. Світличний, також осуджує прояви масової уніфікації, котрі проявляються в зоднорідненні способу життя й мислення: «Однакова їжа, однакова мова, однаковий одяг носитимуть у тому суспільстві...»²⁴. Автор підкреслює, що зрівнялівка й бюрократизація призводять до втрати індивідуальності й унікальності, бо людину в тоталітарних умовах сприймають виключно як частину політичного механізму.

Окрім того, у романі «Собор» Олесь Гончар таврує безвідповідальне ставлення влади до природи та здоров'я громадян. Задля індустріального розвитку владоможці не зважають на екологічні наслідки форсованого будівництва. Герої твору ставлять гострі риторичні питання: «Жити серед розкішної природи, на березі однієї з найкрасивіших річок планети і все життя дихати рудним пилом та газом... це нормально,

²¹ Світличний, І. (1960), Коли входиш у літературу... (роздуми над першими збірками поезій), *Вітчизна*, ч. 6, с. 183.

²² Там само, с. 192.

²³ Гончар, О. (1968), Собор, *Вітчизна*, ч. 1, с. 54.

²⁴ Там само, с. 82.

мамо?»²⁵. Автор твору нагадує про екологічні лиха, спричинені забрудненням: «Дим отой, червоний, залізний, то ж ваш? І коксохімівський смердючий... І азотнотуковий, що й листя на деревах від нього жовтіє...». На сторінках твору не лише розкрито проблему технократичного нищення природи, але й показано аморфність радянської системи, яка, замість конкретних рішень, обмежується бюрократичними штрафами: «Доки будемо отруювати Дніпро? Доки труїтимем повітря? Держава дає кошти на очисні споруди, а ви з року в рік тільки штрафи платите з тої ж державної кишені»²⁶.

Таким чином, «Собор» – це не просто роман про старовинний храм, а глибокий твір про моральний вибір громадян, про збереження гідності, про боротьбу за духовність у часи бездуховності. Через езопову мову Гончар викриває тоталітаризм, який знищує предковічну культуру, нівелює особистість і нехтує докільям заради політико-економічних цілей. Саме тому твір було визнано небезпечним для радянської влади, а його автор зазнав ідеологічних переслідувань.

Цензура намагалася забороняти або «прополювати» твори, які суперечили оптимістичному наративу про радянське життя. І хоч у новелі Григора Тютюнника «Деревій» відсутня пряма критика радянської влади, але є «колючі» – фрази, які могли викликати підозру цензури через підтекст або виразні натяки на проблеми. Звісно, у пресі акцентували на турботі держави про ветеранів, однак у журналі «Жовтень» (1968, ч. 7) в новелі «Деревій» висвітлено справжній повосенний стан громадян: «Повернувся з війни – не те що хліба, хати немає, притулку. Згоріло все дотла. (...) Про всіх не дуже печись, а про себе більше дбай, бо ніхто про тебе не подбає»²⁷. Такі висловлювання підривали основи державної ідеології через «життєву» правду про людей, їхні справжні проблеми й розчарування. І хоч Григору Тютюннику за новелу «Деревій» у 1968 році було присуджено премію на всесоюзному конкурсі за найкраще оповідання, однак під час наступного опублікування в журналі «Жовтень» 1970 року Головліт УРСР вилучив дошкульні фрагменти, зокрема ті, котрі відображали жорстокість війни, страждання селян та натяки на важку дійсність. (Характерно, що у новітніх виданнях твір досі подають у скороченому радянською цензурою варіанті. – Ю.К.).

Через зменшення репресивних утисків, послаблення цензури й допущення свободи інформування в часи горбачовської перебудови 80-х років відбувається поживлення журнальної періодики, зростає її дієвість, об'єктивність відображення суспільного життя. Чутливо вловлюючи особливості нової політичної ситуації, преса сміливіше й відвертіше показує недоліки радянського ладу, осуджує сталінську тиранію, пише про наболілі проблеми, висвітлює замовчувані сторінки історії, сприяє національній єдності в боротьбі з тоталітаризмом. Журнали «Київ», «Дніпро», «Вітчизна», «Жовтень», «Україна» та інші стають ініціаторами, популяризаторами і активними провідниками перебудовного процесу. Розлогішою стає тематика, збільшується змістовність видань, залучаються нові інформаційні джерела. Усе це слугує розширенню суспільного кругозору, виходу світобачення громадян за ідеологічно регламентовані межі.

У 1988 році журнал «Дніпро» вперше зважився опублікувати «Сторінки щоденника (1941–1956)» Олександра Довженка, які доти були під заборорою. Український

²⁵ Гончар, О. (1968). Собор, *Вітчизна*, ч. 1, с. 25.

²⁶ Там само, с. 141.

²⁷ Тютюнник, Г. (1968). Деревій, *Жовтень*, ч. 7, с. 75.

кінорежисер, автор «Щоденника» непрямою мовою описує культ особи Сталіна та «показушність» радянських свят: «Реве радіо. Шумить Червона площа. Несуть прапори люди, одягнені в чорне. Поети кричать панегірики. Музика грає “Слався, слався, наш русский царь”... І я вилітаю з неї. Я лину на Україну, заглядаю у вікна убогих хатин, де вдови сумують і діти, де пухне од голоду народ...»²⁸. Довженко гротескно змальовує святкування на Красній площі, яке цілком контрастує зі злиденністю українських селян. Окремо підкреслює поняття «російського царя», чим натякає на тиранію Сталіна. Згадуючи у своєму щоденнику радянську каральну систему, він говорить про репресованих трударів і ставлення до них держави: «Для повноти картини потрібні в селі не тільки герої праці й битв, а й мученики, тобто жертви самоуправства, беззаконня й сваволі. Це люди чесні і морально пристойні, яких ні за що ні про що висилали, потім прощали незаподіяні злочини...»²⁹.

Довженко як критик радянської системи у своїх спогадах місцями переходить «езепопові» межі, пише розкуто, зважається на критику тоталітарного ладу, гнівно таврує політичні злочини: «Наближається голод. Вимре багато мільйонів людей. Загинє половина мого нещасного народу на багатій нещасливій землі. А решта плазуватиме в жебрацтві. І нігде ні в книзі, ні в газеті ні одного рядочка, не те що крику, чи прокляття, чи жалю, а навіть передсмертного зітхання. Навпаки. Живем і багатієм, плазуючи вперед до голодного царства...»³⁰.

З початком горбачовської перебудови викриття злочинів радянського режиму здійснювалося поступово та в регламентованих межах. Із другої половини 1987 року, скориставшись цензурним послабленням, прогресивні видання, з-поміж них і «Дніпро», вийшли на пряме обговорення причин і наслідків тоталітаризму, заручниками якого стали кілька поколінь громадян. Вони прямо публікують історичну правду про форсовану індустріалізацію, насильницьку колективізацію, штучний Голодомор, зросійщення, масові репресії й депортації.

Внеском у демократизацію суспільства стало опублікування повісті Степана Колесника «Обкрадені села» в журналі «Київ» (1988, ч. 5-7). Через систему художніх образів та символів автор піддає критиці радянську колгоспну систему й диктаторські методи управління. На сторінках твору постають занедбані села, які офіційною мовою іменували «неперспективним», фактично ж – доведеним до занепаду політикою централізованого управління. Використовуючи метафори та алегорії, Степан Колесник подає вражаючу картину соціально-економічного руйнування українського села.

Образ покинутої школи з вибитими шибками символізує не лише деградацію освіти, а й цілеспрямоване духовне знекровлення сіл. Колесник підкреслює руйнацію культурних традицій: «Села губили свій гонор, за плечима якого не одна сотня літ»³¹. Магази́ни стоять розбиті, землі заростають бур'янами, а болотиста місцевість постає метафорою безвиході: «легіони очерету рушили на людські городи, посунули косогір'ям добре вимуштруваною піхотою»³², «моторошно від німоти, настояній

²⁸ Довженко, О. (1988). Сторінки щоденника, *Дніпро*, ч. 10, с. 105.

²⁹ Там само, с. 105.

³⁰ Там само, с. 61.

³¹ Колесник, С. (1988), *Обкрадені села*, *Київ*, ч. 5, с. 108.

³² Там само, с. 113.

на безлюдді»³³... Висловлювання автора розкривають жакливі наслідки радянського господарювання, натякають на некеровану бюрократичну систему, яка витісняє людину.

У розділі «Незахищені законом» автор, намагаючись зрозуміти, чому таке сталося за радянського господарювання, підходить до з'ясування суті тоталітаризму: права в СРСР – фікція, людина – тяглова сила, село – не має свого статусу.

Метафоричні вислови – «іржава вісь об'єднання», «захирілий колгосп впав на ноги», «витоптано молоді посіви надій»³⁴ – відображають наслідки радянських експериментів щодо «оптимізації» сільського життя. Відчуття запустіння автор передає висловами: «моторошно від німоти, настояній на безлюдді». Степан Колесник, використовуючи перифрази, алегорію, розкриває політичну, економічну та духовну катастрофу українського села. Його повість «Обкрадені села» в журналі «Київ» 1988 р. – це важлива спроба відкрито порушити наболіле.

Результати і перспективи подальших досліджень обговорення.

Подальші пошуки доречно спрямувати на вивчення езопової мови як прихованого методу комунікування в умовах цензури. Окремо варто наголосити на порівняльному аналізі інакомовлення в радянській журналістиці та схожих явищах в італійському фашизмі, німецькому нацизмі, китайському маоїзмі та ін. Важливим напрямом буде дослідження впливу езопової мови на формування дисидентського руху в авторитарних країнах, а також з'ясування ролі інакомовлення в збереженні національної самобутності в умовах цензури. Долучення архівних матеріалів радянського періоду (рецензій, цензурних звітів, авторських текстів) збагатить наукову базу досліджень.

Всебічне дослідження функціонування езопової мови сприятиме кращому розумінню умов діяльності радянських медіа, а також удосконаленню засобів виявлення прихованих інформувань. Це сприятиме розвитку критичного мислення громадян та більш зваженого їхнього ставлення до інформації.

Дослідження інакомовлення перспективне для міждисциплінарних досліджень, які поєднують журналістикознавство, соціологію, компаративістику та інші науки.

Висновки.

Проблема діяльності творчої людини в умовах комуністичної формації – явище складне, багатовекторне. Преса за шаблонами партпропаганди вела боротьбу з проявами свободи творчості. Журналісти не допускали критики партії, незалежного висвітлення суспільних явищ, історичних подій. Відповідно до політичної ситуації політичний тиск на свободу слова змінювався.

Деякі представники творчої інтелігенції, щоб зберегти вірність внутрішнім принципам і водночас не потрапити в опалу, «сакральні» твори не друкували, а зберігали до кращих часів. Незважаючи на цензуру, в офіційній пресі були спроби сказати гірку правду. Коли мужньому слову вдавалося пробитися, автори зазнавали переслідувань. Серед плеяди визначних публіцистів того часу варто окремо відзначити О. Гончара, О. Довженка, Д. Павличка, І. Світличного та ін.. У межах партійного амплуа вони відстоювали загальнолюдські цінності та вболівали за майбутнє країни.

³³ Колесник, С. (1988), *Обкрадені села*, Київ, ч. 5, с. 113.

³⁴ Колісник, Ю. (2011), «Людина праці» в журнальній періодиці УРСР (1950–1980 рр.), *Держава та регіони*, ч. 2, с. 58–59.

В умовах радянської дійсності чимало митців «тікало в натовп», прикриваючись авторитетом «керівної й спрямовуючої», дехто утримувався від переступу – славлячи партію, апелював до української культури, історії, народних традицій, обстоював демократичні цінності. Важливим засобом донесення духовних основ було вживання езопової мови, писання «поміж рядків», передача смислів через підтекст, завуальовані натяки, метафори, історичні аналогії. Замаскований спосіб висловлювань давав можливість не наражатися на прямий конфлікт із владою.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гончар, О. (1968), Собор, *Вітчизна*, ч. 1, с. 17–169.
2. Довженко, О. (1988), Сторінки щоденника, *Дніпро*, ч. 10, с. 56–124.
3. Іванчук, Р. (1968), Мальви, *Вітчизна*, ч. 4, с. 78–126.
4. Колесник, С. (1988), Обкрадені села, *Київ*, ч. 5, с. 106–115.
5. Колісник, Ю. (2008), *Формування суспільної свідомості журнальною періодикою УРСР (1950–1980 рр.)*, Чабаненко Ю. А., Черкаси, 290 с.
6. Колісник, Ю. (2011), «Людина праці» в журнальній періодиці УРСР (1950–1980 рр.), *Держава та регіони*, ч. 2, с. 55–61.
7. Панченко, В. (2013), *Літературний портрет у просторі доби*. Академія, Київ, 392 с.
8. Пахльовська, О. (2007), *Ave, Europa! Культура, українська політика, цивілізаційний вибір*. Факт, Київ, 420 с.
9. Приліпко, І. (2009), Ремінісценції та алюзії у творах Валерія Шевчука, *Слово і Час*, ч. 7, с. 33–37.
10. Світличний, І. (1960), Коли входиш у літературу... (роздуми над першими збірками поезій), *Вітчизна*, ч. 6, с. 183–192.
11. Світличний, І. (1961), Боги і наволоч (Рец. на кн. : М. Стельмах. Правда і кривда), *Вітчизна*, ч. 12, с. 159–161.
12. Стельмах, М. (1961), Правда і кривда (Марко Безсмертний), *Жовтень*, ч. 3, с. 65–114.
13. Стельмах, М. (1961), Правда і кривда (Марко Безсмертний), *Жовтень*, ч. 6, с. 31–80.
14. Стельмах, М. (1978), Чотири броди, *Дніпро*, ч. 8, с. 23–131.
15. Стус, В. (1968), Гнівний поет доби, *Жовтень*, ч. 9, с. 7–12.
16. Тютюнник, Г. (1968), Деревій, *Жовтень*, ч. 7, с. 69–75.
17. Błoński, J. (2004), *Kartografowie dziwnych podróży : wypisy z polskiej krytyki literackiej XX wieku*. Universitas, Kraków, 618 s.
18. Bonsardo, G. (1997), *Censorship and Literature in Fascist Italy*. The University of Wisconsin Press, Madison, WI, 332 p.
19. Foka, M. (2017), Subtext of a literary work and methods of its analysis. *Development and modernization of philological sciences: experience of Poland and prospects of Ukraine*. Baltija Publishing, Lublin, p. 396–414.
20. Motyl, A. (1980), *The Turn to the Right: The Ideological Origins and Development of Ukrainian Nationalism, 1919–1929*. Columbia University Press, New York, 256 p.
21. Paretsky, S. (1997), *Writing in an Age of Silence*. Viking Penguin, New York, 192 p.
22. Terry, R. (2006), *The Literature of Subversion: The Art of Satire*. Palgrave Macmillan, New York, 304 p.

REFERENCES

1. Honchar, O. (1968), Sobor, *Vitchyzna*, № 1, s. 17–169.
2. Dovzhenko, O. (1988), Storinky shchodennyka, *Dnipro*, № 10, s. 56–124.
3. Ivanychuk, R. (1968), Malvy, *Vitchyzna*, № 4, s. 78–126.
4. Kolesnyk, S. (1988), Obkradeni sela, *Kyiv*, № 5, s. 106–115.
5. Kolisnyk, Yu. (2008), *Formuvannia suspilnoi svidomosti zhurnalnoiui periodykoiiu URSS (1950–1980 rr.)*. Chabanenko Yu. A., Cherkasy, 290 s.
6. Kolisnyk, Yu. (2011), «Liudyna pratsi» v zhurnalnii periodytsi URSS (1950–1980 rr.), *Derzhava ta rehiony*, № 2, s. 55–61.
7. Panchenko, V. (2013), *Literaturnyi portret u prostori doby*. Akademia, Kyiv, 392 s.
8. Pakhliovska, O. (2007), *Ave, Europa! Kultura, ukrainska polityka, tsyvilizatsiinyi vybir*. Fakt, Kyiv, 420 s.
9. Prylipko, I. (2009), Reministsentsii ta aliuzii u tvorakh Valerii Shevchuka, *Slovo i Chas*, № 7, s. 33–37.
10. Svitlychnyi, I. (1960), Koly vkhodysh u literaturu... (rozdumy nad pershymy zbirkamy poezii), *Vitchyzna*, № 6, s. 183–192.
11. Svitlychnyi, I. (1961), Bohy i navoloch (Rets. na kn.: M. Stelmakh. Pravda i kryvda), *Vitchyzna*, № 12, s. 159–161.
12. Stelmakh, M. (1961), Pravda i kryvda (Marko Bezsmertnyi), *Zhovten*, № 3, s. 65–114.
13. Stelmakh, M. (1961), Pravda i kryvda (Marko Bezsmertnyi), *Zhovten*, № 6, s. 31–80.
14. Stelmakh, M. (1978), Chotyry brody, *Dnipro*, № 8, s. 23–131.
15. Stus, V. (1968), Hnivnyi poet doby, *Zhovten*, № 9, s. 7–12.
16. Tiutiunnyk, H. (1968), Derevii, *Zhovten*, № 7, s. 69–75.
17. Błoński, J. (2004), *Kartografowie dziwnych podróży : wypisy z polskiej krytyki literackiej XX wieku*. Universitas, Kraków, 618 s.
18. Bonsardo, G. (1997), *Censorship and Literature in Fascist Italy*. The University of Wisconsin Press, Madison, WI, 332 p.
19. Foka, M. (2017), Subtext of a literary work and methods of its analysis. *Development and modernization of philological sciences: experience of Poland and prospects of Ukraine*. Baltija Publishing, Lublin, p. 396–414.
20. Motyl, A. (1980), *The Turn to the Right: The Ideological Origins and Development of Ukrainian Nationalism, 1919–1929*. Columbia University Press, New York, 256 p.
21. Paretsky, S. (1997), *Writing in an Age of Silence*. Viking Penguin, New York, 192 p.
22. Terry, R. (2006), *The Literature of Subversion: The Art of Satire*. Palgrave Macmillan, New York, 304 p.

AESOPIC LANGUAGE OF THE JOURNALISTIC PRESS OF THE USSR (BASED ON MATERIALS OF LITERARY AND ARTISTIC PERIODICALS OF THE 1960s–1980s)

Yurii Kolisnyk

*Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
Ukraine, 04053, Kyiv, 18/2 Bulvarno-Kudriavska Street*

e-mail: y.kolisnyk@kubg.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-6200-6091>

This article explores the phenomenon of Aesopian language as a mode of self-expression for Ukrainian literary figures during the Soviet period. *The main objective of the study* is to identify the patterns of Aesopian language functioning in Soviet journalism and to determine its role in preserving national identity and fostering cultural resistance under communist totalitarianism. The research employs an interdisciplinary approach, combining linguistic and historical-cultural methodologies. Specifically, the comparative-historical method is used to trace changes in the application of Aesopian language across different periods of Soviet history, and discourse analysis is applied to investigate subtextual meanings within the texts. The analysis is based on texts from literary and artistic journals of the Ukrainian SSR from 1960 to 1980, namely «Kyiv», «Dnipro», «Vitchyzna», «Zhoyten». *The research findings* demonstrate that Aesopian language served as an alternative means of conveying truth, employing hidden meanings intended for comprehension by attentive readers. Ukrainian artists, transcending the boundaries of socialist realism, provided society with covert allusions to political repressions, the Holodomor, social issues, and historical injustices. Particular emphasis is placed on the analysis of the creative works of Oles Honchar, Vasyl Stus, Dmytro Pavlychko, Roman Ivanychuk, and Mykhailo Stelmakh, who published their works in the journal press of the Ukrainian SSR, resorting to veiled criticism of the Soviet political system. *The conclusions* reveal the significance of the Aesopian language as a potent mechanism for countering ideological control and underscore its relevance in the contemporary information sphere. *This research* asserts interdisciplinary value, potentially integrating journalism studies, sociology, comparative studies, and other disciplines, and is posited to be beneficial for further analysis of media operations under conditions of political dictatorship.

Keywords: soviet journal press, soviet censorship, Aesopian language, hidden meanings, content symbolism, coded language.